

יד. החלת עיקרון מתחום הלכתי אחד על תחום הלכתי אחר

אחת מדרכי הלימוד המקובלות בתלמוד הבבלי היא החלת עיקרון מתחום הלכתי אחד על תחום הלכתי אחר, וכפועל יוצא מכך, הסקת מסקנה הלכתית העולה מהחלה זו. אפשרות החלה זו והסקת המסקנה ההלכתית העולה ממנה, מוכרות לכל לומד תלמוד בבלי והן חלק מן המתודולוגיה התלמודית. בהמשך הדברים נראה כי דרך לימוד זו מקובלת גם בתלמוד הירושלמי, אולם מן האמור בירושלמי עולה כי בבית המדרש הארץ ישראלי היו ספקות בדבר ההצדקה להסיק מסקנות הלכתיות על בסיס דרך לימוד זו.

כמה דברים אמורים? כאשר הלכה מסיימת, מושתתת על עיקרון כלשהו, הרי משהוכחה תקפותו של העיקרון לגבי אותה הלכה, הרי ניתן להחיל עיקרון זה על כל תחום הלכתי אחר, אשר הוא רלוונטי לגביו.

להלן דוגמה לדברינו:

במהלך סוגיה שדנה בדבר הכבוד שתלמיד מחויב לחלוק לרבו הועלתה בבית המדרש האמוראי השאלה:

רכוב כמהלך דמי או לא? (רבו רכוב <האם> כמהלך דמי, תריך לעמוד מפניו, או לאו כמהלך דמי, אלא כיושב, דבתריה רידיה אולינן, והא קא יתיב - רש"י). [קידושין לג ע"ב]

כדי להשיב על שאלה זו הביא אב"י ראייה מבריייתא בתורת כהנים, פרשת מצורע, אשר דנה בנושא בהלכות נגעים. במבט ראשון, אין לנושא שנידון בבריייתא זו, כל נגיעה לעניין הכבוד שחייב תלמיד לחלוק לרבו.

וכך נאמר בבריייתא':

1. בתחילת הבריייתא בתורת כהנים מובא: 'מחויב למחנה מושבו' - מושבו טמא, מכאן אמרו: הטמא יושב וכו'.

ממא יושב תחת האילן ומהור עומד - ממא (דישיבת מהור לא מהני מדי, אלא ישיבת ממא - רש"י); ממא עומד תחת האילן ומהור יושב - מהור; ואם יושב הממא, המהור ממא; וכן באבן המנוגעת (ואדם נושאה מתחת האילן, ומהור יושב תחת האילן, לא נשמא המהור עד שישב נושא האבן; ואם ישב נושא האבן, נשמא המהור ואפילו הוא עומד - רש"י).

והוסיף אביי וציין:

ואמר רב נחמן בר כהן זאת אומרת רכוב כמהלך דמי.

ופירש רש"י:

זאת אומרת. מודקתני ז'כן באבן המנוגעת', (עולה כ"י) רכוב כמהלך דמי. דלא בתריה דידיה אולינן, אלא בתר בהמה הנושאתו, דהא הכא לא בתר אבן אולינן, אלא בתר אדם הנושאה אולינן, דאי בתרה דידה (=האבן) אולינן, אפילו לא ישב נושאה, (אמור היה הרין להיות ש)נשמא המהור, דהא איהו (=האבן) מיתב יתבא בחיקו או בכתיפו של זה הנושאה.

רב נחמן בר כהן מחיל אפוא עיקרון מתחום הלכתי אחד על תחום הלכתי אחר: כשם שבהלכות נגעים, 'רכוב כמהלך', כך גם בהלכות כיבוד תלמיד את רבו 'רכוב כמהלך'. האבן המנוגעת בעצם "יושבת" כל הזמן בחיקו, או על כתפו של הנושא אותה, ובכל זאת אין מתחשבים במצבה של האבן כדי לקבוע את הסטטוס שלה, אלא במצבו של זה שנושא אותה, וכל עוד נושא האבן לא התיישב, האבן המנוגעת נחשבת כ'אבן מהלכת' שאינה מטמאת; הרי אמר כשם שהאבן, בהיותה 'רכובה' על זה שנושא אותה, נחשבת כ'אבן מהלכת', כך גם תלמיד חכם הרוכב על החמור, נחשב כמהלך (למרות שבפועל הוא יושב כל הזמן). ומהחלת העיקרון 'רכוב כמהלך דמי' אשר עליו מושתת דין אבן המנוגעת, על הלכות כיבוד תלמיד חכם, עולה המסקנה שחייבים לכבד את הרב הרוכב על החמור כאילו הוא מהלך.

דברי רב נחמן בר כהן הינם מסקנה סופית, ולא נערך עליהם כל דיון. הגמרא אינה מנסה להעלות לדיון אפשרות כי קיימת שונות בין הקריטריונים להחשבת מצב כ'ישיבה' לגבי הלכות נגעים, לבין הקריטריונים להחשבת מצב כ'ישיבה' לגבי הלכות כיבוד תלמיד חכם. כל עוד לא הוכח כי יש שונות בקריטריונים, הרי ההנחה היא כי ניתן להחיל עיקרון מתחום הלכתי אחד על תחום הלכתי אחר, ואם בדוגמה שלפנינו הסקנו כי ההלכה מבוססת על העיקרון ש'רכוב כמהלך דמי', הרי עיקרון זה נכון בכל תחום אחר.

אמרנו 'כל עוד לא הוכח כי יש שונות בקריטריונים'. לעתים דוחה הגמרא את החלת העיקרון על תחום הלכתי אחר, בטענה כי לתחום האחר יש קריטריונים שונים, ולכן אין אתה יכול להחיל עליו את העיקרון אשר אתה מבקש להחילו עליו. להלן דוגמה לכך מהסוגיה הירדעה 'אוש שלא מדעת', במסכת בבא מציעא, פרק אלו מציאות.

וכך שנינו שם:

אתמד, 'אוש שלא מדעת, אביי אמר לא הוי יאוש, ורבא אמר הוי יאוש... כי פליגי ברבר שאין בו סימן, אביי אמר לא הוי יאוש דהא לא ידע דנפל מיניה, רבא אמר הוי יאוש, דלכי ידע דנפל מיאוש, מימר אמר סימנא לית לי בגויה, מהשתא הוי יאוש. [בבא מציעא כא ע"ב]

אביי ורבא נחלקו בעצם בשאלה אם 'יאוש מאכדה, שבוודאי יבוא בסופו של דבר, יקבל - כשיבוא - תוקף למפרע: לדעת אביי - הוא לא יקבל תוקף למפרע, ולדעת רבא הוא יקבל תוקף למפרע: 'מהשתא הוי יאוש'. במהלך הסוגיה מביאה הגמרא מקורות אשר עולה מהם ראייה לכאורה לאחת מן הרעות, וקושי - לדעה האחרת. להלן אחד מהם:

תא שמע: עודהו הטל עליהם ושמה, הרי זה בכי יותן²; ניגבו, אף על פי ששמה, אינן בכי יותן.

הקטע התנאי שלפנינו עוסק בעניין 'הכשרת' זרעים לקבל טומאה. כדי שזרעים 'יוכשרו' לקבל טומאה, לא די שינתנו עליהם מים. צריך שבעליהם ידע בשעת מעשה, שמים, או משקה אחר, באו על הזרעים וצריך גם ש"ישמח" על כך, דהיינו שיהיה מרוצה מכך, אך אם עוכדת היות הטל על הזרעים נודעה לבעלים רק לאחר שהוא התאדה מהם, השמחה המאוחרת על עוכדת היותו לפני כן אינה מקבלת תוקף למפרע, והזרעים אינם 'מוכשרים' לקבל טומאה. מכאן מבקשת הגמרא לדייק:

מעמא מאי? לאו משום דלא אמרינן בין דאיגלאי מילתא דהשתא ניהא ליה, מעיקרא נמי ניהא ליה (ולא אמרינן בין דהשתא ניהא, מהני האי דעתא למעיקרא ותיהוי הכשר, וקשיא לרבא - רש"י).

יוצא אפוא כי לדעת הגמרא ראוי להחיל עיקרון מתחום הכשרת זרעים לקבל

2. הכוונה היא לפסוק 'כי יותן מים על זרע ונפל מנבלתם עליו, טמא הוא לכם' (ויקרא יא, לח). מפסוק זה נלמד כי מים - ולפי מסורת חז"ל לאו דוקא מים - "מכשירים" את הזרעים לקבל טומאה.

טומאה, על דיני אבדה, וכמו ששמחה מאוחרת על הימצאות טל על זרעים אינה מקבלת תוקף למפרע, והזרעים אינם 'מוכשרים' לקבל טומאה בגין הטל שהיה עליהם, כך גם ייאוש מאבדה לאחר זמן אינו יכול לקבל תוקף למפרע; המסקנה ההלכתית הנובעת מכך היא שלמוצא אבדה אסור לזכות בחפץ שאין בו סימן, אם ההנחה היא שהבעלים אינם יודעים עדיין על האבדה ולכן טרם התייאשו ממנה, ולפי זה, קשה על רבא הסבור כייאוש מאוחר מן האבדה כן מקבל תוקף למפרע. אך הגמרא דוחה:

שאי החם דכתיב כי יתן³, עד שיתן.

ובהמשך מסיקה הגמרא שיש להתחשב הן במשמעות הכתיב והן במשמעות הקרי:

בעינן כי יתן חמיא דכי יתן; מה יתן - לדעת, אף יתן - לדעת.

הוי אומר, יש תנאי ייחודי בהכשרת זרעים לקבל טומאה, ואין להחיל את העיקרון התקף בה, על תחום הלכתי אחר. ראוי להדגיש: אין כאן שלילה א-פרוירי של האפשרות להחיל עיקרון מתחום הלכתי אחד על תחום הלכתי אחר; אכן, במקרה שלפנינו אין ללמוד מתחום הלכתי אחד על תחום הלכתי אחר; המיוחדת בהלכות הכשרת זרעים לקבל טומאה, אך בדרך כלל אין מניעה מהחלת עיקרון מתחום הלכתי אחד על תחום הלכתי אחר, אף כאשר נראית שונות גדולה בין התחומים.

שיטת לימוד זו שבה אנו מדברים, מקובלת גם בתלמודה של ארץ ישראל.

להלן דוגמה לכך מהתלמוד הירושלמי למסכת ברכות:

רב חונא אמר: שלושה שאכלו זה בפני עצמו, זה בפני עצמו, זה בפני עצמו ונתערבו - מזמין רב חסדא אמר: והן⁴ שבאו משלש חבורות. על דעתיה דרבי זירא וחבורתיה, והן שאכלו שלשה כאחת (...דרוקא שבאו מחבורות של שלושה שלושה שאכלו כאחת, דהואיל ונתחייבו בו זממן בשעה שאכלו ג' כאחת, הלכך כשעמד אחד מכל חבורה ונצטרפו לחבורה אחת, חייבין הן לזמן, לפי שכבר הוקבעו לחובת זימן בתחילה - פני משה).

[ירושלמי ברכות פרק ז הל' א <יא ע"א>]

3. הכוונה היא שהכתיב בפסוק הוא 'כי יתן' (במשמעות של ירד בחיריק, תי"ו בצירה) דהיינו נתינה אקטיבית; אכן הקרי הוא 'כי יתן' (ירד בקובוצ).

4. = והוא, כלומר במה דברים אמורים.

התמונה מורכבת במקצת, אך עם זאת היא מובנת. לדעת הירושלמי, דינו של רב חונא נהג רק כאשר השלושה, שבעניינם נידונה השאלה אם זימנו או לא, נצטרפו משלוש חברות שונות, והחבורה המקורית של כל אחד מהשלושה, מנתה לפחות שלושה אנשים, והם אכלו כאחת עם חבריהם בחבורותיהם המקוריות. כיוון שהשלושה, שנצטרפו עתה לחבורה חדשה, נתחייבו כבר קודם לכן בחובת זימון, כל אחד בחבורתו המקורית, לא הופקעה מהם חובת הזימון, והם חייבים לזמן עתה בהרכב החדש שנוצר, אעפ"י שלא אכלו כאחת בהרכב זה.

והנה, בהמשך דברי הירושלמי מובאים דברים אלה:

רבי יונה על הדא דרב חונא: הטביל שלשה איזובות זה בפני עצמו, זה בפני עצמו, זה בפני עצמו ונתערבו - מזה בהן. רב חסדא אמר והן שבאו משלש חבילות. על דעתיה דרבי זעירא וחבורתה, והוא שהטביל שלשתן כאחת. [שם]

אגודת אזור המשמשת להזיית מי חטאת על טמא מת כוללת שלושה קלחים. לפני שמשתמשים כאגודה לצורך הזיית מי חטאת, יש להטביל אותה עצמה במי חטאת. רבי יונה מבקש להחיל עיקרון המשמש בסיס להלכה בהלכות זימון, על הלכות הזיית מי חטאת⁵. כפי שאמרנו בהלכות זימון כי פירוק חבורות אינו מפקיע חובת זימון מבני החבורות, ולכן, שלושה אנשים שכבר התחייבו בזימון, איש איש בחבורתו, יכולים להצטרף לחבורה חדשה ולזמן על בסיס מחויבותם הקודמת, כך גם בהלכות הזיית מי חטאת, פירוק חבילות אינו מפקיע את ההכשר להזיית מי חטאת מן הקלחים בחבילות, ולכן שלושה קלחי אזור שכל אחד מהם הוטבל באגודה נפרדת, יכולים להצטרף יחדיו לאגודה חדשה ואין צורך לחזור ולהטבילם מחדש.

בהמשך לדברים אלה מעיר רבי יונה הערה מעניינת לנושא דיוננו:

אין תימר אין למדין אזור מברכה (כלומר, וכי תימא מה ענין דין מצוות אזור ללמד מברכת הזימון - פני משה).

ואנן חזינן רבנן קיימין בסוכה וילפין משימ' הערוק⁶, כ"י (=כהאי) דתנינן תמן:

5. בימי אמוראי ארץ ישראל שרד עדיין, כפי הנראה, אפר פרה אדומה אשר ממנו הכינו מי חטאת ששימשו לטהרת טמאי מתים. ראה נוסח ר' שלמה סיריליו לירושלמי ברכות תחילת פרק שישי: 'דבי חגי ורבי ירמיה סלקון למי חטאתא, וכתב שם רש"ס בביאורו: 'סלקון למי חטאתא. ק' מצאתי בספר מדויק, והן מי חטאת. והיו עדיין נמצאים מי חטאת בזמן האמוראים... שהיו מתנהגים בטהרת הקדש כבימי הבית, להיות בקיאים בקידוש מי חטאת כדי שיהו מפרשינן תרומה וחלה בטהרה'.

6. טיט רך שאפשר להריקו מכלי לכלי.

הרחיק את הסיכוך מן הדפנות שלושה מפרחים פסולה⁷ - הא פחות מיין כשירה. מהו לישן תחתיו? התיב ר' יצחק בן אלישיב: הרי מיט הנרוק משלים במקוה⁸ ואין מטבילין בו, אף הכא משלים בסוכה ואין ישינן תחתיו.

ר' יונה מעיר: אם תטען כנגד מסקנתי טענה עקרונית כי אין להחיל עיקרון מתחום הלכתי אחד על תחום הלכתי אחר, אטען כנגדך כי יש תקדים לכך: כשנשאלה שאלה בכית המדרש אם מותר לישון מתחת לאוויר המשלים את שיעור הסוכה, הביא ר' יצחק בר אלישיב ראייה מטיט הנרוק. בראיה שהביא ביקש ר' יצחק בר אלישיב להחיל עיקרון מדיני מקווה על דיני סוכה. כשם שבדיני מקווה מצאנו כי לחומר היכול רק להשלים את שיעור המקווה אין כשרות עצמית, כך גם בהלכות סוכה ל"חומר" היכול רק להשלים את שיעור הסוכה אין כשרות עצמית, ומהחלת העיקרון הזה על הלכות סוכה עולה המסקנה שכשם שבטיט הנרוק, אף על פי שהוא משלים את שיעור המקווה לארכעים סאה בכל זאת אין לטבול בו עצמו, אף אוויר פחות משלושה טפחים, אף על פי שהוא יכול להשלים את השיעור הדרוש לסוכה, בכל זאת אין לישון תחתיו.

רבי יונה מבקש אפוא לומר, שכשם שבכית המדרש לא נטענה טענה עקרונית כנגד ר' יצחק בר אלישיב, שאין להחיל עיקרון מתחום הלכתי אחד על תחום הלכתי אחר, כך אל תטענו טענה עקרונית כנגד דברי שאין להחיל עיקרון מתחום דיני זימון על תחום דיני הזיית מי חטאת.

רואים אנו אפוא כי הן בתלמוד הבבלי והן בתלמוד הירושלמי מקובלת החלת עיקרון מתחום הלכתי אחד על תחום הלכתי אחר. אך דומה כי ראוי להדגיש כאן: בעוד שבתלמוד הירושלמי רבי יונה מתייחס לשאלה העקרונית: האמנם ראוי להחיל עיקרון מתחום אחד על תחום אחר, או שמא יש לשלול דרך לימוד כזו, הרי בתלמוד הבבלי החלת עיקרון מתחום הלכתי אחד על תחום אחר היא דרך מקובלת, והצד העקרוני של החלה זו לא נידונה, למיטב ידיעתי, בשום מקום בתלמוד זה.

נראה כי בשלב המוקדם יותר של תקופת האמוראים התעורר עדיין ספק אם אמנם זוהי דרך לימוד ראויה, וספק זה בא, כאמור, לידי ביטוי בתלמוד הירושלמי בדברי רבי יונה, אך עם השנים דרך לימוד זו הפכה להיות מקובלת, ושוב לא התעורר צורך להעלותה לדיון עקרוני.

7. סוכה, פרק א משנה ט.

8. מקואות, פרק ז משנה א.